

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

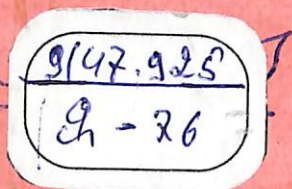
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

G. Schreyer

Very much interested in

the history of the

1910

2874

19 AUG 2006

ՀՐԱՏ. ԲԱՅՅԻ ԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ 05 SEP 2011

(47-925)

76-76

Գ. ԶՅՐԱՊ

ՀԱՅ ՊԱՏԳԱՄԱԻՈՐԻ ՄԸ

ՀԱՇՈՒԵՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

3156
1/2 3/5 7/30
Գ

(ՀԱՂԻՍՏԱՆԻ ԶԿԱՐՈՎ)

Կ. ՊՈՒԼՍ-ՍՊԻՏՍԸ 1910

6770

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Միութիւնը որ այս հասարկ հրապարակ կը հանէ, հաստատուած է Օսմանեան Սահմանադրութենէն անմիջապէս վերջը, առաջադրելով իր համես սահմանին մէջ, դիմաւորել նոր կեանքին պահանջները: Իր ծագիւրը առաւելապէս կը ձգտի ուժեղացնել աշխատանքը դասու մտաւորական եւ հաղահաղիական զարգացումը, եւ այս հետապնդութեամբ Միութիւնը կը կազմակերպէ պարբերական դասախօսութիւններ եւ հրապարակային ասեմախօսութիւններ, ժողովրդական երեկոյքներ եւ լսարաններ: Եւ երիտասարդութիւնը որ կը յաճախէ Ռաֆֆի լսարան-ընթերցարանը, վարժուած է զայն նկատել իբրեւ միջավայր մը, ուր կը համախմբուին բոլոր անոնք որ, օրուան յոգնութենէն վերջը, կարիք կը զգան մտքի եղբայրակցութեան մը:

Իր երկրորդ դաշտահանդէսին առթիւ եր որ — 1916 Սեպտ. 12/25ի կիրակիին — Կ. Պոլսոյ օսմ. Հայ պատգամաւորը խօսեցաւ իր ներկայ ասեմաբանութիւնը, հոն բազմութեան մը բուն ծափերուն մեջսեղ: Այս առիթով խօսեցաւ նաեւ Իքսթիմասի գործօն անդամներէն Նանի պէյ, խանդավառ գովիք կարդալով հայկական մարտիրոսագրութեան. «Հայ ազգը, բաւ մեր բուրբ հայրենակիցը, վերջին 30 տարիներու միջոցին ի հանդէս բերած արիւթեամբն, անհամար կորուստներու առջեւ ցոյց տուած անվեճեւր տկուրութեամբը անգամ մը եւս հաստատեց որ կորսուելու դասապարտուած ազգ մը

Տպագրութիւն՝ Հ. ԹԻՐԵԱՆԵԱՆ

✓ չէ: Ես երախտապարս եմ իր կտրիններուն, կտրին մտնով ու սրտով. վասնզի անոնց զոհաբերութենէն միայն հայ ազգը չօգտուեցաւ. այլ բոլոր Օսմանեան Հարեհիք:»

Այս պատմաբեր խօսքերը մեր գեղին, մեր յեղափոխական մարտիներուն մասին թող լսեն այն հայերը որոնք այսօր շուտով մոռցան երկկուան արիւնագոյն մայրամուտքը Այսօրին պայծառ այգը տեսնելով:

ՀԱՅ ՊԱՏԳԱՄԱԻՈՐԻ ՄԸ

ՀԱՇՈՒԵՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

(Բանախօսուրիւն, արժասանուած Սեպտ. 12/25ին,
Սկիւտար, Ռաճճի լսարանական Միութեան
դաստանդիւն մէջ)

Ա.

ԱԶՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԻՆ ԵՐԵՔ ՀԱՆԳՐՈՒԱՆՆԵՐԸ

Հայրենակիցներ,

Պոլսոյ մտաւորական երեք մեծ վառարաններէն՝
Հասգիւղէն, Օրթագիւղէն, Սկիւտարէն՝ ամէն մէկը
մեր ցեղին գրական հանճարը մարմնացնող դէմքով
մը կը պարծի: Հասգիւղը Եղիա Տէմիրճիպաշեանը
ունի. Օրթագիւղը Մկրտիչ Պէշիքթաշեանը. Պեարոս
Դուրեանն ալ ձերինն է, Սկիւտարցիներ:

Երեքն ալ ժողովուրդի զաւակ են. բայց Եղիան
քիչ մը մտայլ է. Պէշիքթաշեանը քիչ մը տոհմիկ.
Դուրեանն է ամէնէն պարզը ու իր պարզութեանը
մէջ զգացմանց ամէնէ վեհ բարձրութեան հասնողը.
բուն ժողովրդային հանճարն է ըստ իս:

Ասոր համար, ինչպէս ուրիշ ամէն անդամներ,
այսօր ալ ոտք կոխելուս Սկիւտարի հողին վրայ՝
երկիւղածութեամբ ու քիչ մըն ալ արտմութիւնով
կ'ողջունեմ իր անշուք գերեզմանը որ հոս մօտիկնիս
է: Թող ճուռէք ինձի որ այս մեծ անունով, այս սեծ
յիշատակով բարեւեմ դձեզ:

Այս անունները յիշելուս համար մի՛ կարծէք որ հոս եկայ գրական սեռերու վրայ բազմաառաջութիւն մը, ուսումնասիրութիւն մը ընելու համար: Այսօր գրական վայելքները, անդորր ու պաճառ հորիզոնները թողած ենք: Քաղաքական ու ազգային անպակաս վէճերը ատելութիւններու վերածելու գրադած ենք բոլորս, ճիշտ ինչպէս վայրենիները իրենց նեաներուն բացած վէրքը բաւական չի սեպելով՝ մահացու թոյնի մը մէջ կը թաթխեն զանոնք: Ամբողջ ժամանակնիս ատով գրաւուած է, ատեն չունինք գեղեցիկ ոճ մը, սիրուն ասացում մը ճաշակելու:

Սոստովանինք, հայրենակիցի՛նք, որ մեր ազգին մէջ այսօր պարզուող տեսարանին ասջեւ կ'արժէ որ քիչ մը կանգ առնենք ու խորհրդակցինք:

Յետազինութիւնը ու Սաարամառնիւնը մեր մէջ յարձակութեանի սկսած են, հետեւելով պատեւազմական արուեստի այն սկզբունքին՝ որ կ'ըսէ «բաւազոյն պաշտպանողականը յարձակողական շարժումով կ'ըլլայ»: Ասոր մէջ յանդուգն բան մը կայ. զարմանալի՛ ոչինչ: Մեր ազգը այս տեսակ կոխնէրու շատ անգամ ականատես եղած է. խաւարը լոյսին առջեւ դիւրութեամբ չի հրաժարիր իր գաժան ու մութ արքայատութիւնէն. քայլ առ քայլ կը նահանջէ անիկա:

Միմիայն եթէ Պոլսոյ վերջին եօթանասուն տարուան պատմութիւննիս աչքէ անցնենք՝ նմանօրինակ երեք մեծ բաղխումներ կը տեսնենք իսկոյն:

Առաջինը՝ արհեստաւորներու համբաւաւոր ընդվզումն է ամիրաներու դէմ. միմիայն ժողովրդական իրաւունքներու պայքար: Երկրորդը՝ Օտեաններու, Ռուսիներաններու, Յրանաայի մէջ ուսում առած մտաւորականներու, 48ի երկտասարդներու երե-

ւումն է. մտքի պայքար և լեզուի պայքար: Երրորդը՝ Միացեալ Ընկերութիւնները կազմող երիտասարդութեան ասպարէզ նետուիլն է՝ Արեւելիով, այն ատենի Արեւելիով ըսել կ'ուզեմ, Հայրենիիով, այն օրերուն Հայրենիիովը, և Մասիսով: Դատարարակութեան մեծ գործն է որ Հայ յեղափոխականութեան դաշտը պատրաստեց. մտաւորական և քաղաքական պայքար:

Ես՝ այեւորած մարդ՝ այդ երրորդ ասպտամբութեան սերունդին կը վերաբերիմ: Ապատմութիւն ըսի, որովհետեւ ամէն ազատական շարժում ազրատամբութիւն մըն է: Ես այդ սերունդին կրտսերն եմ. իմ երէց ընկերներէս շատերը չկան մէջտեղ. ոմանք մեռան, ոմանք ազգային գործերու ասպարէզէն քաշուեցան: Իրաւունք ունիմ Ոսկանին մէջ գեղեցիկ տողը իմ սնձին պատշաճեցնելու՝

Ի՛մ հարեւ անկան եւ ես անա ծեռացայ:

Բ.

ՆՈՐ ՊԱՅՔԱՐԻՆ ԲՆՈՅԹԸ

Չորրորդը, այն որ այժմէութիւն ունի, յեղափոխական երիտասարդութեան Պոլիս մուտքէն ի վեր սկսաւ: Մեր ազգին մէջ հին ամիրաները շատոնց պակսեր էին, բայց սեղերնին իսկոյն մենձ ազաները եկեր էին. մենձ ազաներն ալ հայրս աներեւութացած՝ իրենց տեղը հիմակուան պզտիկ ազաները նստեցան: Ժառանգական ու բարեշրջական եղելութիւններ են ասոնք:

Օսմանեան Սահմանադրութեան հոչակումին՝ այս

պահպանողական տարրը խոհեմ ու լուռ էր. ասոր համար ազգին մէջ գեղեցիկ միաբանութիւն մը տեսնուեցաւ: Տարիէ մը ի վեր այս տարրը զիմակը վար նետեց. կռիւը սկսաւ: Բացի ու գոցի խնդիրը չպիտի քննեմ հոս, որովհետեւ ասիկա միմիայն պատրուակ մըն է. մեր ազգին կրօնատէր մասը երիտասարդութեան գէմ զինելու ձեռնառու զէնքն է ան, ո՛չ թէ կռուի ասպարէզը:

Կռուի ասպարէզը ուրիշ տեղ է. որոշ դասակարգի մը վերադարձն է ազգային գործերու զեկը ձեռք առնելու նպատակով: Ժողովրդական ու յառաջդիմական շարժումներու տեղ՝ մենք ազգայական ու կղերամոլական հիմեր գնելու կամ չգնելու մէջն է կռիւը:

Ո՞վ է մենք կամ պզտիկ ազան մեր մէջ. հարկաւ հետաքրքիր էք տեսնելու իր պատկերը:

Մենք ազան հարուստ գրամատէր մը չէ. բայց գրամի մարզն է անիկա: Մենք ազային դատողութեանը առջեւ գրամը մեծ ծանրաշափն է մարդկային առաքինութիւններուն. ո՛չ Ռաֆֆին և ո՛չ Դուբեանը, ո՛չ Պարոնեանը և ոչ Նալբանտեանը արժէք ունին իր աչքին առջեւ. որչա՞փ է անոնց դիզած գրամը, տարեկան ի՞նչ կը շահին, ո՛չ ինչ. ուրեմն բան մը չեն արժեք. ահա անոնց բոլոր հողեքանութիւնը, չեմ մեղադրեր, յանցաւոր չեմ գտներ զիրենք այսպէս խտրելուն համար. իրաւունք ո՛ւնիմ կոյր մը, կազ մը մեղադրելու. դժբաղդութիւն մըն է ասիկա և ոչ ուրիշ բան:

Մենք ազան բարձր կը խօսի, զգացնել տալու համար որ ամէնքը պարտաւոր են իրեն ունիողրելու. ճամբան կամաց կը քալէ և կը պահանջէ որ ուրիշները իր ետեւէն գան, կամ բազմութեան մէջ՝

կը հրմշտկէ քովինները, իր տեղը ամբոխին մէջ չըլլալը, այս դեհնիկ շիւտմին չի հանդուրժելը հակցնելու և այդ նուաաս գիրքէն վայրկեան մը առաջ դուրս ելլելու համար:

Մենք ազան անպատճառ սոգէտ և անուս չի նշանակեր. ուսեայ մենք ազաներ ալ կը գտնուին, կէս ուսեայներ՝ որոնք բացարձակ սոգէտներէն շատ աւելի զարնուրելի են: Ծրանսերէն երեք բառ կը խօսին. հայերէն երկու բառ կը գրեն: Ոչինչ կը հետաքրքրէ զիրենք իրենց մեծ «ես»էն դուրս. եւ այդ փոքրիկ խորանին առջեւ կը դո՛նեն ամէն բան, միշտ իրենց խոճմասանքը, երբեմն իրենց դրամը:

Մենք ազան եկեղեցին կ'երթայ ամէն անգամ որ հարկը պահանջէ. Զատիկին, Մ'նունդին, ուրիշ մենք աղայի մը յուղարկաւորութեան, կամ եթէ ակնկալութիւն մը ունի կամ նիւթական շահ մը որուն անպատճառ իրականացումը կը պահանջէ Աստուծամէն, 10 փարայի մոմ մը վառելով:

Տարիքի տեսակէտով մենք աղայութիւնը 40էն անդին կը սկսի. բայց մենք աղայի զաւակներ կան, գեռարուսիկ պեխով երիտասարդներ որ հայրենի աւանդութիւններուն կը հետեւին: Մենք ազան անցեալին մարզն է. Պօղոս Պատրիարքի օրերուն կարօտը կը քաշէ և Տերոյնցէն փաստեր կը քաղէ: Կաթողիկոս, Պատրիարք, առաջնորդ զիմաւորելու գացող մարմիններու մէջ իր յատուկ տեղը ունի, ինչ որ իր անձեռնմխելի իրաւունքն է:

Մենք ազան՝ սովորաբար, գրեթէ ի ծնէ, թաղական է:

Սխալ կարծիք մըն է ենթադրելը որ վաճառական դասէն կը ծնի մենք ազան. երբեք. ամէն ասպարէզներէն կուգայ ան, էֆէնտիութեանէն ինչ-

պէս օրադրութիւնէն: Չար մարդ մը չէ. կը բաւէ իր անճնասիրութիւնները շոյել՝ օգտուելու համար իրմէ. կզերը ի վաղուց անտի շահագործած է զինքը օ ինքն ալ կզերը:

Ահա այս դասն է որ այսօր ազգին երխտասարդ ոյժերուն դէմ սկսած է պայքարիլ. իր սովորական զինակիցները իր շուրջն են. Կզերին մէկ մասը, ո՛չ բոլորովին մաքուրը. Մամուլին մէկ մասը, ո՛չ ամէնէն ազնիւը: Մինչև հոս՝ ոչինչ կայ զարմանալի. կակծալին հոն է որ ժողովուրդին համեստ դասակարգերէն մարդիկ, մաս մը աշխատաւորներ, խարուած աղատական մարդոց դէմ տարածուած ստուծութիւններէն, գրպարտութիւններէն, խեղաթիւրումներէն, անոնց միացած են: Եւ ինչ որ լրումն է՝ ասոնց քովիկը՝ երխտասարգութեա մէկ ծանօթ մասը. և ճիշտ այն պահուն որ ինքզինքը ժողովրդական իրաւունքներու ընդլայնման կուսակից կը յորժորջէ:

Այս ընդհարումին մէջ հայ մտաւորականութիւնը կարծեմ թէ իրաւունք ունի գոնէ այս վերջին վաշտին դառնալով՝ գոչելու:

— Դու ալ, ո՛վ իմն Բրուտոս:

Ես զանազան կուսակցութիւններուն ի հարկին որոշեալ ժամանակի մը կամ նոյն իսկ վայրկեանի մը համար իրարու հետ միանալը կը հասկնամ, պայմանով սակայն որ սկզբունքով գոնէ անոնք համաձայն ըլլան. չեմ կրնար հասկնալ որ յատաշղթիմական կազմութիւն մը յետադիմական շարժումի մը հետ գործակցի, ինչու որ երկու բան անհաշտ են աշխարհիս վրայ, երկու բան. Յետադիմութիւնն ու Յատաշղթիմութիւնը:

Աղատական մարմնի մը՝ մենծ-ազայական ու կզերամտական կազմութեան մը հետ դաշնակցիլը

այն հրեշային ամուսնութիւններու կամ հակաբնական մերձեցումներու կարգէն է, որ գոնէ ազատ սիրոյ դէմ պայքար մղողներու համար ներելի չէ:

Ես համոզուած եմ որ մեր ժողովուրդը՝ նոյն իսկ անոր պահպանողական մասը, և մեր երխտասարգութիւնը, որ միշտ աղատական է և պիտի մնայ և իր պատին է ասիկա, բաւական ողջմտութիւնը ունին այս հակառական ընթացքը գտնելու և անոր հեղինակներուն ո՛ր աստիճան վտանգիկ ըլլալը որոշելու համար:

Գ.

ԻՆՁ Է ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒՅԵԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

Ահա, այս տեսարանին առջևն է, ո՛չ խրախուսիչ, որ մտածեցի աղատական կազմակերպութիւն մը սանդղիկ Ազգ. Ժողովին մէջ: Յետադիմութիւնը իր հին բարի սովորութեանը համաձայն՝ զեղեցիկ սկզբունքներու անուետ ճշմարիտ զինուորահաւաքութեան մը ձևոնարկած է: Կանոնաւոր արշաւանք մըն է ասիկա: Բոլոր գրամի մարդիկ՝ բոլոր մաքի մարդոց դէմ: Փարաւորներու երկիրն ալ այս խաչակրութեան համար ձածրայ ելած է. բայց այս անգամ կարմիր Ծովէն չէ, այլ ամիողջ Արշխուղազոսին վրայէն անցնելով իր մարգարէները Թուրքիա մայրեցու վրայ է: Այս մարգարէները մօտէն չեմ ճանչնար. բայց ինծի մեծ վտանգութիւն չեն ներչնչեր անոնք. ալիւրի փոշիով ծածկուած պարկին կը նմանին քիչ մը. ce bloc enfariné ne me dit rien qui vaille, կ'ըսէ ֆրանսական առակախօսը: Իմ մաշիս ես մեր մենծ ու պզտիկ աղաները այս ալիւրիկեցի աստքեաներէն կը նախընտրեմ, վասն զի

Ճանչցուած սատանան չի ճանչցուած քահանայէն աղէկ է :

Այս ամէնուն դէմ՝ Պոլսոյ ժողովրդական և ազատական տարրերուն կ'իյնայ միանալ, ո՛չ թէ փոխադարձ ատելութիւն քարոզելու պահպանողական տարրերուն դէմ, ո՛չ, հալար անգամ ո՛չ, այլ համողելով, քարոզելով, օրինապահութեան սահմաններէն չչեղելով՝ պահելու և առաջնորդելու համար ժողովուրդը յառաջդիմութեան ճամբուն մէջ : Վստահեմ որ ազատական երեսփոխաններ, անկեղծապէս յառաջդիմասէր — և ո՛չ թէ միայն անունով — բաւական թիւ մը կը կազմեն մեր Ազգ. Ժողովին մէջ . դժուարութիւնը իրենց պղտիկ վէճերը լռեցնելու, յիսալ ըմբռնումները ճշտելու, աղղին օգտին առջև իրենց ջանքերը միացնելու մէջն է :

Ի՞նչ է ազատական կուսակցութեան ծրագիրը :

Ես մեր Պատրիարքարանին գործը շատ պարզ կ'երեւակայեմ : Առաջինը՝ դաստիարակութեան գործն է, փրկութեան գործ : Իմ կարծիքովս մեր ամէնէն մեծ դէմքերէն պէտք է Ուսումնական Խորհուրդը կազմել . միանգամայն ասոր հեղինակութիւնը զօրացնել . կրթական ծրագիրը բարեփոխել և մեր ամէնօրեայ հոգածութեանը առարկայ ընել . գիտական միտքը տիրապետող դարձնել ասոր մէջ : Մեր գաստիարակութիւնը պէտք է որ մտաւորական և տնտեսական զարգացման ձգտի միանգամայն :

Երկրորդը՝ եկեղեցականութիւն մը պատրաստելն է, լուսամիտ եկեղեցաժամութիւն մը, — բարձրացման գործ : Երրորդը՝ ամուսնական գրաւոր օրէնքի մը հաստատումն է, դարուս յառաջադէմ օրէնքներուն վրայ հիմնուած . անհրաժեշտ գործ, քանի որ հայ ընտանեկան կեանքին, պատուին,

զիրքին և ապագային վերաբերող խնդիրները կամայական վճիռներու ենթակայ են . չիկայ հայ անհատ մը որ չի բողոքէ այս կացութեան դէմ : Զորբորդը՝ Պատրիարքարանին վերակազմութեան գործն է . էական գործ . որովհետև ո՛չ իրաւասութեան սահման կայ հոն, ո՛չ կանոնաւոր աշխատանքի եղանակ : Թ՛նջուք մըն է Պատրիարքարան ըսուած տեղը . պէտք է շտկել, յարդարել և եւրոպականացնել զայն : Հինգերորդը՝ գաւառի Հայութեան ընտրական իրաւունքներուն ընդարձակումն է, արդարութեան գործ . որ հարկաւ պատեն ժամանակին պէտք է առաջ տարուի :

Ահա այս համեստ ու ամփոփ գիծերով կը ներկայանայ ազատական կուսակցութեան ծրագիրը :

Գ.

ԻՆՁ ԸՐԱԻ ՆԱԽՈՐԴ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ

ԵՒ ԻՆՁ Կ'ԸՆԷ ԻՐ ՅԱԶՈՐԸ

Այդ իղձերուն գործադրութեանը ձեռնարկած էինք արդէն նախորդ Քաղաքական Ժողովին օրովը, որուն անդամակցելու պատիւը ունէի, երբ ազատամտութեան դէմ կռիւը բարձրացաւ : Հոս տեղը չէ պատմել ձեզի այդ Քաղաքական Ժողովին աշխատութիւնները, թուել այն գործերը զոր կատարեց, գիշերը ցորեկին խառնելով : Պատրիարքարան մը՝ անկերպարան, Երուսաղէմ՝ ասպատակութեամբը՝ թափուր, գաղթականներով լեցուն մայրաքաղաք մը, Ատանայի անաւոր աղէտը : Ասոնցմէ մէկը մէջայն պիտի բաւէր՝ բոլոր բարի կամեցողութիւնները ուժաթափ ընելու : Այն Քաղաքական

գատութիւններ ըրին . վճիռ արձակեցին : Ուշագրութեան արժանի տեսարան մըն է որ մինչդեռ մեր թուրք, յոյն, հրեայ, արաբ հայրենակիցները օսմանեան հաշ կրեափոխաններուն մասին միշտ զրուատիքով կը խօսին, միայն կարգ մը հայեր են որ հոս հոն, երբեմն ծանօթ մամուլի մը էջերուն մէջ անոնց վրայ կը յարձակին : Ճիշտ այն մամուլը որ ատենով հինգ փարանոց էֆէնտիներուն առջեւ բարեւ բռնած . . . կատուի մը պէս կը քծնէր : Կը ցաւիմ բայց չեմ զարմանար այս հայերուն վրայ որ ազգային արժանապատուութեան զգացումէն զատ ամէն զգացում թերեւս ունին :

Առանց կանխակալ կարծիքի քննենք թէ որքան արդար են այս յարձակումները :

Ինչ գործ տեսան օսմանեան հայ երեափոխանները : Թող տանք որ իրողութիւնները խօսին : Աչք պտտցնենք հայաքնակ գաւառներու վիճակին վրայ : Վան, Կարին, Բաղէշ, Սարբերդ, Մուշ, անգորբութիւն կը տիրէ . հայահարած քաղաքականութիւնը իրապէս վերցած է . հարկաւ տեղ տեղ անհատական զէպքեր կը պատահին տակաւին . բայց երկրին ո՞ր մասին մէջ արդեօք այդ տեսակ զէպքեր չեն պատահիր . բոլոր հայաքնակ գաւառները, օսմանեան համերաշխութեան անկեղծապէս կուտակից և հետեւապէս «հայտէր» վայրեր խրկուած են և անոնք կը պահպանուին իրենց պաշտօնին վրայ, հակառակ կարգ մը գաւերու : Զինուորական հրամանատարը՝ որուն սահմանադրական նոր կարգերու մասին ունեցած հասկացողութիւնը քիչ մը երկբայելի էր, հեռացուեցաւ այդ կողմերէն : Այս ճշմարտութիւնները պէտք է որ լսուին վերջապէս : Հայոց հողային խընդրոյն լուծումը անկեղծութեամբ փնտռուելու վրայ է

կառավարութեան կողմէն . ապացոյց՝ զանազան օրինագիծերը, զոր յղացաւ և որ ինչորոյն բարդ հանգամանքին բաւարար չըլլալուն համար միայն ետ ձգուեցաւ, ո՛չ թէ սկզբունքին համար, ապացոյց՝ քննիչ մարմինը, որ խքկուեցաւ այդ կողմերը . ապացոյց ներքին գործոց նախարարին վճռուած ճամբորդութիւնը՝ տեղւոյն վրայ քննութիւն կատարելու նպատակով : Այդ գաւառներուն մէջ և Թուրքիոյ ամէն քաղաքներու մէջ՝ հայերը իրենց գործովը, առուտուրովը, ազատօրէն կը զբաղին, դրամ կը շահին, պաշտպանութիւն կը վայելեն, յարգանք կը տեսնեն կառավարութիւնէն : Նոյնիսկ Սուլթան Մահմուտի, Ապտիւլ Մէճիտ և Ապտիւլ Ազիզ կայսրերուն օրով այս ատտիճան բարօրութիւն տեսած չէին :

Երբեք մաքէս չանցնիր այս գոհացուցիչ վիճակը միմիայն օսմ . հայ երեափոխաններուն ճարտարութեանը վերադրել լայց արդար ըլլալու համար՝ պէտք է ընդունիլ որ կարեւոր մասնակցութիւն մը ունին անոր մէջ . երեափոխանական ժողով մը թատերական սրահի կը նմանի . ան ալ իր coulisseները, թաքուն անցքերը ունի . ամէն գործ բեմին վրայ չի կատարուէր, կարգ մը աշխատութիւններ կան որոնք պզտիկ, մասնակի խօսակցութիւններով կը կատարուին, ո՛չ թէ մեծ ճառերով . ցո՞յց պէտք է մեզի թէ գործ . եթէ գործ կը փնտռենք, անիկա մէջտեղն է մեծարարբա՛ս՝ մինչեւ անգամ խուլերու լսելի ըլլալու չափ, բացայայտ՝ մինչեւ անգամ կոյրերէն տեսնուելու աստիճան . խօսքս կամաւոր խուլերուն և կոյրերուն համար չէ : Օսմ . հայ երեսփոխանները անհատական արժանիքի տեսակէտով ուրիշ Օսմ . երեափոխաններէն ետ չեն մնար, եթէ չեն գերազանցեր գոնոնք . . . թոյլ տուէք որ այս մասին աւելի չի խօսիմ :

Եւ կը կարծէ՞ք միթէ որ դիւրին է երեսփոխանի պաշտօնը Օսմ. Խորհրդարանին մէջ . կը կարծէ՞ք որ հոն կրօնամոլական, հին գաղափարներով տարուած հոսանքներ չի կան : Պէտք է մօտէն ճանչնալ Օսմ. Խորհրդարանը՝ գիտակցաբար դասելու համար հայ Կրօնփոխանին դժուարին և ասիրական վատտակն ու յոգնութիւնները :

Կ'ուզէ՞ք որ ակնարկ մը նետենք Ատանայի աղէտին վրայ . անիկա մեր ազգին և կարծեմ թէ Օսմ. հայրենիքին մեծ սուգն է . ոչինչ աշխարհիս վրայ կրնայ մեզի մոռցնել սոսկ զայն : Անիկա այն մեծ զարհուրանքներու կարգէն է՝ որոնք Յետադիմութիւն կոչուած ողոտն, ս'ը ազգին, որ կրօնքին մէջ ալ երեւան գայ, ինչ մեծ աղէտ մը ըլլալը ահա որ կերպով կը ցուցնէ :

Անդարմանալի է ատ . բայց արդար ըլլալու համար պէտք է ընդունիլ որ Օսմ. կառավարութիւնը ըրաւ ինչ որ «ներկայ սլայմաններու մէջ» բանաւոր կերպով կրնայինք պահանջել իրմէ : Ե՞րբ տեսնուած է որ քրիստոնէական ջարդի մը առթիւ 100ի մօտ մահմետականներ կախազան հանուին, 1000ի մօտ մահմետական եղևոնագործներ չղթալակիր բանտարկութեան դատապարտուին : Սահմանադրական կառավարութիւնը այս արիութիւնը ցոյց սուաւ և ամէն արդարասէր Հայու պարտքն է ճանչնալ զայն և ըստ այնմ վերաբերիլ օսմ. կառավարութեան հանդէպ : Իսկ նիւթական վնասներու հատուցման համար նոյն կառավարութիւնը առանց ո և է դժուարութեան, առատօրէն տուաւ պէտք եղած գրամր : Ասոր մէջ ամէն փողք օսմ. Հայ երեսփոխանները իրենց վերապահել չեն ուզեր, բայց անիրաւութիւն կ'ըլլայ կարծեմ իրենց աշխատութեան մեծ բաժինը անտեսել :

Յիշեցէ՛ք երբոր աղէտին լուրը առած օրս Խորհրդարանին բեմէն այնքան խստութեամբ կը խօսէի զէմ. եկաւ վայրկեան մը որ այդ կառավարութեան կողմէ արտասնուած պատ ի պատ խօսքերը և պատասխանատուութիւնը Հայոց վրայ ձգելու միտող փաստերը՝ ծափահարուեցան մահմետական երեսփոխաններու շարքերէն : Ահա այդ շարքերուն բոլոր հոգեբանութիւնը փոխեցինք մենք, այն աստիճան որ վերջէն՝ ամէն անգամ որ կառավարութիւնը Ատանայի օգնելու համար վարկ մը խնդրեց կամ օրինագիծ մը ներկայացուց՝ «միաձայնութեամբ», ուշադրութիւն ըրէք այս բառին մեծ նշանակութեանը, միաձայնութեամբ ընդունուեցան անոնք :

Ուրիշ ի՞նչ ըրին Հայ երեսփոխանները : Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումէն ի վեր կատարուած էն մեծ գործը, այն՝ որ այս երկրին մէջ օսմանեան համերաշխութիւնը պիտի հիմնէ և տեսական գարձնէ, այն որ թէ՛ օսմանեան հայրենիքին և թէ՛ զայն ձեւացնող բոլոր ազգութիւններուն համար երջանկութեան միակ երաշխիքն է, — քրիստոնեայ ազգերու զինուորագրութիւնը, Հայ երեսփոխաններու նախաձեռնութեանը և յամառ պահանջումին արդիւնքն է :

Գիտեմ որ կարճատեմներ կ'ուրանան անկէ բըղխող բարիքները . հազիւ տարի մը անցած, ահա ամէն կողմէ գոհութեան, չնորհակալութեան ձայներ կը բարձրանան . քրիստոնեայ զինուորներու մասին մահմէտական սպաններուն և նոյն իսկ պարզ զինուորներուն հայրական և եղբայրական վարմունքին չնորհապարտ ենք յաւէտ :

Ատեն մը կիրքը այն աստիճանի հասաւ որ ամէն

անխիղճ զրպարտութիւններն անգամ իրրեւ զէնք
 գործածեցին. մասնաւորապէս ինծի համար ըսուե-
 ցաւ և գրուեցաւ որ զաւակս Եւրոպա փախցուցած
 եմ զինուորական ծառայութենէ ազատ կացուցանե-
 լու համար: Իմ տղաս 7 տարիէ ի վեր Եւրոպա էր
 իր ուսումը ստանալու համար. այս տարի որ զին-
 ուորական ծառայութեան ենթակայ է, Պոլիս դար-
 ձաւ, մեր հայրենիքին իր պարտքը հատուցանելու
 համար:

Այս անբարեխիղճ յարձակումները չեն վրդովեր
 զիս. 28 տարիէ ի վեր մէկ կողմէ փաստարանական
 արուեստին մէջ և միանգամայն հրապարակագիր
 ըլլալով ինքզինքս յօժարութեամբ միշտ հանրային
 դատաստանին ենթակամ ըրած եմ պատահած է եր-
 բեմն որ գովեստներ չապշուին ինծի անտեղի կեր-
 պով. նոյնպէս կը պատահի ահա որ ամէն կարգի
 յարձակումներ տեղացնեն շուրջս առանց արդար
 փաստի մը: Հանրային կեանքով ապրող մարդիկ
 յանձնառու ըլլալու են ասոր:

Պիւտճէի սովոր. Հայ երեսփոխանները իրենց
 պարտքը լիովին կատարեցին. անոնք էին որ քրիս-
 տոնեայ ազգերուն կրթականն ծախքերուն համար
 կառավարական պիւտճէէն վարկեր ձեռք բերին:

Պղտիկ գործ մը չէր այս:

Անոնք էին որ գործաւորական հարցերու համար
 միշտ ձայն բարձրացուցին, անխրաւուած, անուպաշ-
 պան աշխատաւորներուն պաշտպան հանդիսացան:

Հոս յետադիմականներու կողմէ յառաջ նետուած
 մեծ առարկութեանը կը հասնիմ:

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՌՈՒԹԵԱՆ ԱՆՉՐԱԺԵՇՏՈՒԹԻՒՆԸ
 ԱՅՍ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ

Ընկերվարական. Հայո՞ւն է ինկեր ընկերվարա-
 կան ըլլալ. նախ, այս երկրին մէջ ընկերվարական
 հարցը պոյութիւն չունի. յետոյ, Հայերու ընկերվա-
 րական ըլլալը օտար յրամատէրները, օտար ձեռ-
 նարկները հայ գործաւորներ գործածելուն արգելք
 կ'ըլլայ, Հայե՛րը կը տուժեն միայն այս քաղաքական
 դաւանանքին բոլոր մեարս:

Մի առ մի քննելէ առաջ այս առարկութիւնները,
 թոյլ տուէք որ ըսեմ ձեզի, ինչպէս յայտարարեցի
 Օսմ. Խորհրդարանին բեմէն, թէ ես ընկերվարական
 մըն եմ, համոզուած ընկերվարական մը:

Իցիւ թէ չըլլայի. որքա՞ն նիւթապէս պիտի օգ-
 տուէի անկէ. հիմա բոլոր զրամատէրերը ինծի դէմ
 են, նոյն իսկ կառավարական մեծ անձնաւորու-
 թիւններ կը վախնան ինձմէ. անձնական չահերուս
 տեսակէտով մեծապէս տուժած եմ այս յայտարա-
 րութիւնը ընելուս. բայց կեղծիքի մարդ չեմ. հա-
 մարձակութիւնը միակ փառասիրութիւնս է և ո՛չ ոք
 կրնայ զայն ինէ կապտել. յորմէ հետէ հանրային
 կեանքի մէջ ոտք կոխած եմ, անձնական չահի
 նկատումը չէ արգիլած զիս համարձակօրէն իմ հա-
 մոզումս յայտնելէ. նիւթապէս միշտ մեատուած
 անյողգողք քարած եմ այն ճամբէն գոր խիղճս ու պա-
 տիւս ցոյց տուած են ինծի իրրեւ ամէնէն ուղիղը:

Ընկերվարական. հասկնանք զիրար. ոմանք կը
 կարծեն որ ընկերվարականը գրպանը «պօմպա» մը
 պահող անիշխանական մըն է, կամ թէ մէջի գրամը

գործնալու նպատակով դրամարկղները բանալիք գործիքներ ունի քովը : Ծիծաղելին և ծաղրելին մրցումի կրած են այս ենթադրութիւններուն մէջ :

Ընկերվարութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ արտադրութեան միջոցներու և հարստութիւններուն արդար բաշխումը ընկերութեան մէջ . կ'աղաչեմ, ո՞վ է որ ասոր հակառակը պիտի ուզէ . դուք որ ինծի ունկնդրելու պատիւը կ'ընէք՝ միթէ չէ՞ պատահած որ ձեր արդար վատտակին մէկ մասէն զրկուիք . ձեր գործառնութեանց մէջ միշտ ձեր աշխատութեան փոխարէնը ամբողջապէս ստացած էք . եթէ ստացած էք, կը չնորհաւորեմ ձեզ՝ վասն զի առանձնաշնորհակներ էք, բաղդաւորներ էք . բայց կ'ապահովցնեմ ձեզի որ հազուագիւտ բան մըն է ատրիակ . ամէն գործառնութեան մէջ երկու կողմը հաւասար ոյժի և ազգեցութեան տէր չըլլար . սովորաբար մէկը՝ զօրաւոր և միւրը՝ տկար կը գտնուի, և այդ պարագային՝ զօրաւորը տկարին, առհասարակ իրմէ նուազ զօրաւորին, վատտակին մէկ մասը — քիչ կամ չատ — չի հատուցանելու կ'աշխատի միշտ և միշտ կը յաջողի . կեանքի պայքարն է աս . կարգ մը անտեսագէտներ մատուցումի և պահանջումի օրէնք կ'ըսեն ասոր . եթէ անիրաւուած կողմը դուք ըլլայիք՝ չի՞ պիտի ջանայիք ձեր վատտակին ամբողջութիւնը ձեռք բերել . մե՞ղք գործած պիտի ըլլայիք միթէ այդպէս վարուելով . ո՞չ : Ընկերվարութիւնը այդ «ջանքն» է ո՞չ թէ անհատի մը համար, այլ սո հասարակ ընկերութիւնը կազմող բոլոր անհատներուն համար : Այսքան պարզ ու պայծառ գաղափար մը ո՞չ խեղաթիւրումի, ո՞չ ստութիւններու ձեռնտու է :

Եւ ո՞վ ըսաւ որ ընկերվարութիւնն այս վերջին

տարիներուն ստեղծած մէկ գաւանանքն է . անիկա կայ այն օրէն ի վեր՝ ուր Ընկերութիւն կազմուած է Ոյժի վրայ հիմնուելով և ուր Իրաւունքը պայքարի կրած է Ոյժին դէմ : Ի՞նչ հարկ հետու երթալ, Քրիստոնէութիւնը ընկերվարութիւն է . ընկերվարութիւն է նաև Իսլամ կրօնքը . Պելճիքացի նշանաւոր տընտեսագէտ մը Լավլէ կ'ըսէ թէ ամէն ոք ընկերվարական է ուրիշի մը հանդէպ . սրքան ճշմարիտ է այս խօսքը . նոյն իսկ Պիսարք, երկաթեայ նախարարագետը, ընկերվարական էր : Իրտեցէ՛ք, կամ երկիր մը որ ընկերվարական չըլլայ աւելի կամ նուազ չափով . մենք, Սահմանագրական Թուրքիան սիւսնի պէտք էր մերժէր ամէնէն արդար պահանջները աշխատաւորներուն, ժողովուրդին, որոնք վերջապէս երկրին էն մեծ ոյժերն են : Եւ Հայերուն չէ՞ր իշխար միթէ, իբրև ամէնէն զարգացեալը, յառաջընթացը ասիական ազգերուն, այդ դատին պաշտպան կանգնիլը :

Հայ գործաւորները պիտի տուժե՞ն . երբե՛ք . վասնզի այն գործատէրերը որոնք պիտի համարձակին, միմիայն ընկերվարական համոզումներ ունենալով, նախնուն պատճառով, ձամբու գնել հայ գործաւորները, այս կերպ խցի բռնաբարումներու համարձակողները մե՛զի պիտի գտնեն իրենց դէմը և ի հարկին՝ օսմ . կառավարութիւնը պիտի հանենք, օսմ . ազգը պիտի հանենք իրենց դէմը . անոնք մենէ շատ աւելի պիտի տուժեն և շուտով պիտի խրատուին :

Անտեղեակները միայն կրնան բռել թէ գործաւորական հարց չկայ Թուրքիոյ մէջ : Թէև «մեծ ձարտարարուեստը» գոյութիւն չունի այս երկրին մէջ, բայց այսուհանդերձ գործաւոր դասակարգ մը կայ, և երկու միլիոնի մօտ կը հաշուեն դայն՝ հողա-

յին գործաւորները միասին առնելով . երկու միլիօն գործաւորը արհամարհելի դասակարգ մըն է միթէ :

Տեսէք հրեաները Սերանիկի մէջ . որքան գործաւորական կազմակերպութիւններ հաստատած են . պէտք է հիանալ անոնց վրայ և ո՛չ թէ անտեսել այդ մեծ ջանքը :

Ընկերվարութեան անունով մեր պահանջածները աշխատաւոր դասակարգին համար բոլոր քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ , նոյն իսկ Ռուսիոյ մէջ , օրէնքներով հաստատուած , տարիներէ ի վեր ի գործ դրուած կանոններ են , և ոչ ուրիշ բան :

է.

ՀԱՅ ԵՐԵՍՓՈՒՆԱՆՆԵՐՈՒ ՓԱՐԼԱՄԵՆԹԱԿԱՆ

ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԻԹԹԻՀԱՏԻ ՏԵՏ

Ձեռ ուղեր ձեր ժամանակը սակէ աւելի գրաւել . միայն պէտք է որ անպատասխան չի թողում վերջին քննադատութիւն մը որ օսմ . Հայ երեսփոխաններուն կ'ուզողի , այն է անոնց համակիր վերաբերումը և աջակցութիւնը Իթթիհատ և Թէրազլը կուսակցութեան հանդէպ :

Գիտցէք , հայրենակիցներ , որ Օսմանեան Սահմանադրութիւն հոչակումովը երեւան եկած յեղափոխութիւնը կատարեալ գործ մը ըլլալէ հետի է : Իսլամ տարրը ղիւրութեամբ չի կրնար հրաժարիլ դարերու շրջանով կազմուած համոզումէ մը՝ որ զինքը բացարձակ տիրող տարր կը հոչակէ այս երկրին մէջ : Աշխատութիւն պէտք է , տարիներ պէտք են փոխելու համար այդ հոգեբանութիւնը . կրնա՞ք պահանջել որ սերմ մը նետելով հողին մէջ՝ վայրկեանին

տունկ մը բուսնի , ծառ ըլլայ , տերեւներով ծածկուի և պտուղ սայ :

Իսլամ հայրենակիցներու մէջ անոնք որ ճշմարտապէս ազատականներ են , մեղի պէս ազատականներ , շատ քիչ են թուով . անոնք , գրեթէ մեծ մասով այդ կուսակցութեան կը պատկանին . մեր համոզումները , մեր զգացումները կը պատուիրեն մեղի որ աջակցինք իրենց ձեռնարկած դժուարին գործին և դիւրացնենք դայն :

Ո՛չ ոք ինձի չափ խստութեամբ , երբեմն անզութ կերպով , մատնանիչ ըրած այդ է կուսակցութեան թերութիւնները . բայց պատճառ մը չէ ասիկա որ չի ձանձնանք անոր ազատական հիմերը , և ո՛ւր է աւելի ազատական կուսակցութիւն մը որուն աջակցիլը նախամեծար պիտի ըլլար : Չափաւոր Ազատական և Ժողովրդական ըսուած կուսակցութիւնները իրենց կազմութեամբ յետադիմական ու թոնամոլական մարմիններ են : Ատոնցմէ դուրս անկախ և ճշմարտապէս ազատամիտ երեսփոխաններ կան հարկաւ , բայց անոնք դեռ չեն կազմակերպուած :

Ասկէ զատ , մի՛ մոռնաք որ այս Իթթիհատ և Թէրազլի կուսակցութիւնը կառավարական կուսակցութիւնն է . եթէ նոյն իսկ զգացումներնիս ու համոզումներնիս այն կողմը չի մղեր զմեզ , մեր ազգին մասնաւոր շահերը անոնց հետ համերաշխ գրտղին նուեղու պիտի պարտաւորէր զմեզ . քաղաքականութեան մէջ միմիայն զգացումով չի քալուիր . ազգերու կենսական շահերը այն ուղեցոյցն են որուն ուշադրութիւն ընելը աւագ պարտաւորութիւն է : Կը տեսնէք թէ ո՞րքան բանաւոր է մեր համակրութիւնը դէպի այդ քաղաքական կուսակցութիւնը , որուն արդէն ալ՝ երախտապարտ ենք Սահմանադրութիւնը տուած ըլլալուն համար այս երկրին :

Ը.

Ե Ջ Ր Ա Կ Ա Յ Ո Ւ Յ Ի Ի Ն

Ըսելիքներս ահա աւարտեցի: Ամփոփեմ:

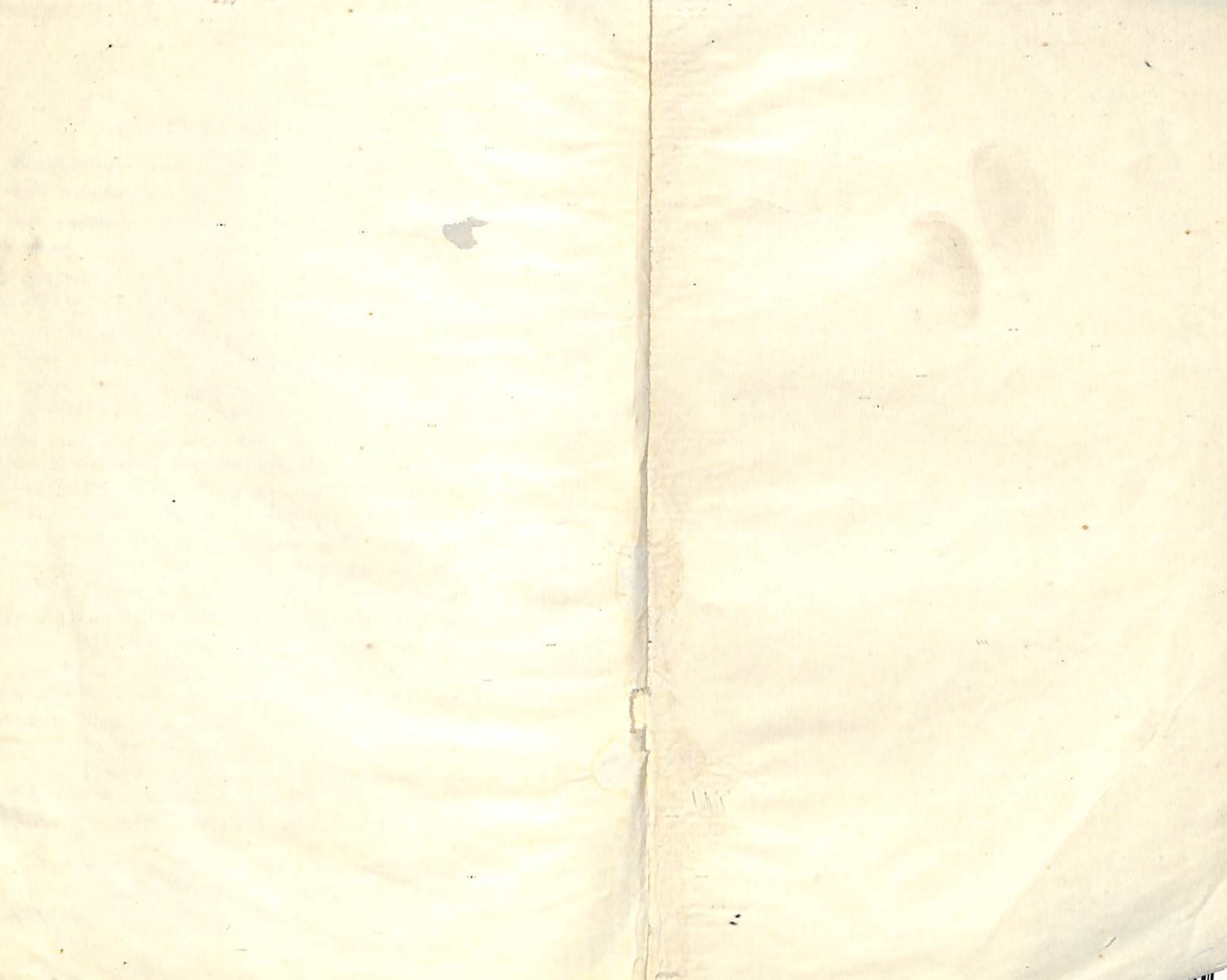
Եթէ նմանութիւն մը ընել ներելի է, ես ժողովուրդը սպիտակ լոյսը պիտի կոչեմ, այն՝ որ զանազան գոյնէ շառաւիղներով շինուած է. նմանութիւնը ճիշտ է. քանի որ ժողովուրդը քաղաքակցութեան բոլոր ձգտումներուն ամփոփումն է. երկտասարդութիւնն ալ կարմիր լոյսն է, այն՝ որուն մարդուս աչքը կ'երթայ խկոյն, այն՝ որ կարծես թէ ամէնէն առաջ կը քայլէ: Այդ երկու գոյները, որ Օսմանեան ազատագրութեան գոյներն են ապաքէն, պէտք է որ անբաժան մնան իրարմէ. երիտասարդութիւնը՝ ժողովուրդին հետ: Ատոր մէջն է Յատաջդիմութիւնը: Բայց ասով չի բննար:

Ասկից երկու ամիս առաջ Պեկինքա ճամբորդած պահուս, Պրիւքսէյի մէկ հրապարակին վրայ արձան մը տեսայ նոր կանգնուած: Գիտէք որ Պեկինքայի մէջ կառավարութիւնը կաթոլիկներուն ձեռքն է. կարծեցի որ այս արձանն ալ կառավարութեան կուսակից մէկու մը արձանն էր: Ո՛րչափ մեծ եղաւ զարմանքս, տեսնելով որ ընդդիմադիր կուսակցութեան, ազատական կուսակցութեան, պետին՝ Յրէր Օրպանի արձանն էր ան: Հպարտ gesteով մը ձեռքը վեր բարձրացուցեր էր, երզում մը ընելու համար կարծես: Ու պատուանդանին վրայ՝ հետեւեալ վերտառութիւնը կարդացի. «Մինչև վերջին շունչս մինչև վերջին շունչս ազատական պիտի մնամ»:

Ահա կոչումը որ կ'ընեմ ձեզի, հայ ժողովուրդ, հայ երիտասարդութիւն, մնա եւ վերջին շունչերնիդ ազատասիրտ ու ինքնատարկ միտքով պատասխանէք:

Գ. ԶՕՀՐԱՊ

« Ազգային գրադարան

NL0419322

7874